

A hortobágyi kocsis

KOVÁTS DÁNIEL

Ez is én voltam.¹ Unokáim számára szinte hihetetlen, hogy a 20. század milyen sokféle szerepet kínált fel nekem, illetve kényszerített rám. Kínálat és kényszer többnyire együtt jár; a történelmi helyzetben, a megtapasztalt korlátok között megpróbálunk evickélni az események sodrásában. Nem az volt az első próbatétel életemben, amikor Miskolctapolcán álomból felriadva szembesültem a fegyveres ávosok által kézbesített kiutasítási végzéssel, s próbáltam anyámnak és nővéremnek, Évának segíteni a szűkre szabott időben a teherautóra pakolásban. S nem én voltam a hatalom egyetlen áldozata, sorstársak hada zsúfolódott be a marhavagonokba. S a hortobágyi kitelepítésről, a száműzetés hétköznapijairól szólva nem is tartom magam koronatanúnak, hiszen mint kocsis többnyire az események perifériáján éltem. A kocsis hajnali négykor kel, leápolja a lovait, megeteti, megitatja őket, befog, azután elhajt a tágas Hortobágyon oda, ahová a brigádvezetője küldi, este pedig többnyire sötétedésben tér vissza. Legfeljebb a vasárnap ad számára alkalmat, hogy közösségben éljen, ha épp nem osztják be rendkívüli munkára, különben csak családtagjai, közvetlen szomszédai látják. Egyébként is meglehetősen befelé forduló ember voltam akkor, hiszen a Hortobágy számomra a kálvária harmadik stációja volt. Előtte harmadéves egyetemistaként eltávolítottak a budapesti bölcsészkarról, mert két barátommal írógépen négy példányban előállított irodalmi folyóiratot szerkesztettünk, amelynek egyes közleményeit, amikor besúgás révén értesültek róla, politikai izgatásnak minősítettek. 1951-ben nyolc hónapi börtönre ítélték. Alighogy kiszabadultam, s visszatérhettem szüleim otthonába, Lili húgom egy szívműtét után meghalt, három hónappal később pedig elhurcoltak bennünket a hortobágyi Borsós-tanyára. Valóságos mélypont volt ez az életemben. Tudat alatt valahogy mégis éreznem kellett, hogy lejjebb nem zuhanhatok, és egyszer emelkedni lehet ebből a mélységből. Igaz, erre semmi jel nem mutatott, hiszen a legnagyobb gondunk a bizonytalanság volt. Minduntalan jöttek a hírek, hogy a Hortobágy csak az első állomás, és a végső lakhelyünk Szibéria lesz. A kedvező változás reményének teljes hiánya mindannyiunkat megriasztott. Helyzetemet én magam is nehezebbé tettem azzal, hogy a kocsiságot választottam. A kitelepítést megelőző hetekben Miskolcon az építőiparban segédmunkásként dolgoztam, s miután Borsóson megkérdezték, kinek mi volt a foglalkozása, engem a kőműves brigádba osztottak be. Ott kellett volna maradnom, mert jobb kereset-hez, kedvezőbb munkakörülmények közé jutottam volna. Benem azonban eluralkodott valamiféle romantika, a gyermekkoromban nagyapámnál falun töltött nyarak emléke, és átkértem

magam a lovakhoz. Még örültek is neki, hiszen a miskolci, városi emberek között kevesen akadtak, akik a kocsisághoz értettek; építőipari segédmunkás viszont bárki lehet. Nehéz volt a munkám, minimális volt a bér, mégis adott a kocsis lét valami viszonylagos szabadságot. Nem a tábor szűk keretei között mozgottam, hanem a széles határban, szerte a földeken. Eljutottam a környező tanyákra, találkoztam olyan kitelepített társakkal is, akiket a távolibb baromfitelepre helyeztek, összekötő láncszem lehettem közöttük. A hajnali felkeléseket sohasem tudtam megszokni, napjaimat azonban a többiekhez képest tágabb horizontúnak éreztem.

Magammal vittem egy fekete fedelű füzetet, s időnként, amikor néhány percem jutott erre, elővettem, naplószerű sorokat jegyeztem bele, verstördelékeket, novellacsírákat. Lám,

AZ INTERNÁLÁSSZERŰ KITELEPÍTÉSEK

A már felidézett internálások, illetve rabmunkatáborok mellett a Rákosi-korszakban létezett egy harmadik fajtája is a politikai elhatározáson nyugvó és közigazgatási eljárás keretében végrehajtott tömeges meghurcoltatásoknak. Korabeli elnevezéssel ez volt az internálásszerű kitelepítés. Nagyobb városokból, valamint az ország nyugati és déli határtérségeiből olyan – többnyire polgári egzisztenciájú – családokat sújtottak ezzel, akik az úgynevezett proletárdiktatúra megítélése szerint „osztályidegenek” voltak. Az ideológiai kontraszelekciónál nem kisebb súllyal esett latba az, hogy a kitelepítetteknek az átlagosnál magasabb komfortfokozatú, „jobban berendezett” lakásaiba, házaiba be lehetett költöztetni az új rendszer új tisztségviselőit, pártfunkcionáriusait. (A korban úgy mondták, hogy „megbízható káderei”.) Ez a deportálási akció lényegében ugyanakkor indult, mint a rabmunkatáborok beüzemelése, vagyis 1950 nyarán. A kitelepítéseknek – gyűjtő- és célterületét tekintve is – két formaváltozata különíthető el aszerint, hogy az érintett határsávból vagy a nagyobb városokból, illetve a fővárosból telepítették-e ki az embereket. Az előbbieket zárt táborokba, míg a Budapestről kitelepítetteket kelet-magyarországi kulák-családokhoz szállították. Utóbbiak között volt például Esterházy Péter (1950–2016) családja is. A horti kitelepítés éveit (1951–1954) az író *Harmonia Caelestis* című művének néhány fejezete is megidézi.

Bővebben I. Bank Barbara – Gyarmati György – Palasik Mária: „Állami titok”. Internáló- és kényszermunkatáborok Magyarországon 1945–1953, ÁBTL – L'Harmattan, 2012.

Hortobágy (Fotó: Fortepan, Urbán Tamás)

munkált bennem a fiatalok optimizmusa: tervbe vettem, hogy egy nagyobb lélegzetű írásban fogom tapasztalataimat megörökíteni. Ebből, persze nem készült el semmi. Most fellapozom a fekete füzetet, s nézem, vajon a szubjektív bejegyzések megidézik-e azt a légkört, amelyben éltünk.

1952. június 23-24-e éjszakáján indult el velünk a teherautó Miskolcra, majd a vonat Sajószentpéterről, de az első bejegyzésem csak két hónappal később került a füzetbe. Augusztus 21-én írtam: „Tegnap az ünnep alkalmával műsort adtak a gyerekek. Este az ifjúság nagy táncmulatságot rendezett. Sört csapoltak. Danolásztunk. Hol kacagott, hol meg sírt a társaság. Hontalanok. Egész tanulmányt lehetne írni s nagy regényt magunkról. Kár, hogy éppen most nincs időm tollat fogni. Mennyi jelenet, jelenség, emberi és embertelen vonás gyűlhetne össze a regényíró gyűjteményébe! A tífuszoltás után ötödik napja heverek itthon többnyire 38 fokon felüli lázzal, ez ad alkalmat e néhány sorra is. Eszembe jutnak a pesti színházi esték, a hangversenytermek székei. Milyen szívesen ültem bennük, s ezeket fájjalom. Mosolyogni való: most létrát fektettünk két székre, reá párnákat: ez volt a páholyunk.” A sírva vigadás alkalma volt az első ünnep. Kettősségben éltünk; vágytunk arra, hogy megéljünk valami szépet, valami „békebelit”, miközben szembesültünk valálázó helyzetünkkel. Szépség. Most is felejtethetlen számomra a Hortobágy csillagos vagy felhők futásától élénk égboltja. Miskolcon, az Avas árnyékában korlátozott látóhatárban éltünk, itt, amikor kint dolgoztam a mezőn, megragadott a tágas horizont. Az égbolt hatalmas, végtelen kárpitként tárult elé, s arra készítetted, hogy Petőfinek, az alföld szerelmesének igazat adjak.

Följegyzés 1952 novemberében: „Alig találkozni olyanal, aki feladná a reményt, s leszámolna régi életével. Persze mindenkit elkap időnként a kétségbeesett fájdalom a veszteségek miatt. De teljesen reménytelen pesszimizmussal csak egy-két nagyon érzékeny lélekben talákoztam. Mindenki hisz még. De majdnem valamennyi vakhit.” Azután felsoroltam néhány odavetett címszót, amit meg akartam írni, de nem volt rá alkalmam: „A 90 éves öregasszony; a gyengeelméjű; a volt ezredes; a sápiótozó és rémlátó úriasszony; a szabadsággal élő leányok; az imádkozók; az elválasztott szerelmesek; a fiú, aki a

Hortobágyon is otthon érzi magát; a másik, aki a tanulságokat keresi; a harmadik, aki a nyárspolgár és a kocsis keveréke; a politikusok, akik mindent megmagyaráznak; a hírharangok, a talpnyalók.”

Azért idéztem ezt a naplótöredéket, hogy jelezzem: a kitelepítettek társasága nagyon heterogén volt, amely véletlenszerűen kényszerített közös sorsba sokféle embertípust, és nem lehet reális képet adni róluk, ha nem vesszük figyelembe az eltérő sajátságokat. Azt figyeltem meg, hogy amikor kialakult a tábori rend, kialakult egyúttal valamiféle társadalmi tagozódás is. Voltak kiváltságosok, akik tudták, miképp kell helyezkedni, és voltak, akiket proletároknak tekintettek ebben a mikro társadalomban. És ez nem az illetők korábbi társadalmi státuszából következett. Látszott, hogy kik tudják megőrizni pozíciójukat, kik azok, akik továbbra is parancsolgatásból akarnak élni. A legerősebb éltető elemnek akkor a bosszú gondolatát éreztem. Sokan gondolták azt, hogy egyszer megfizethetnek azért, ami őket érte. Néha olyan ellentétek is kialakultak, amelyek a szociális különbözőségekből fakadtak.

Én kocsis voltam, de amikor meghozták a kunmadarasiakat, akkor láttam, hogy csak műkedvelő vagyok, nem is olyan könnyű a mesterségem. Ők, akik igazán értettek a gazdasághoz napok alatt csodát műveltek azokkal a lovakkal, amelyek nekünk alig akartak húzni. Ők remek paripákat neveltek belőlük; a lovak is megéreztek, hogy értenek hozzájuk. A gazdák között voltak, akik némi lenézéssel néztek ránk, „amatőr” kocsisokra, de a legtöbben készségesen segítettek nekünk, hogy mi is meg tudjuk állni a helyünket.

Érdekes helyzetrajz, amely a munkával kapcsolatban került be fekete füzetembe: „Legkevesebben azok vannak (kőművesek, műhelyisták), akik megpróbálják megtalálni itteni munkájukban is az érdekesebbet, akiket le tud foglalni jelen munkakörük.” Szakonyi Karcsi bácsi (egykori szolgabíró, apám barátja) például tudta ugyan, hogy idegen érdekekért dolgozik, mégis tisztességesen igyekezett megragasztani a gumit, hogy a kerék működjön, mert ő csak becsületesen tudta csinálni, amit csinálnia kellett. Volt egy ismerős (T. B. betűjellel helyettesítettem a nevét), aki nagyon boldog volt, amikor az útépítés munkavezetője lett, s ezzel a fizikai munka mellett kisebb műszaki feladatokat kapott. Egészen kivirágzott, mert azt érezte, hogy a tanult hivatás által használni tud, nem esetleges az a feladat, amit itt rábíztak. Azonban sokak számára csak szenvedés volt a munka.

Az én nyári beosztásom többnyire az volt, hogy a lóval vontatott kaszággal vágtam a fűvet vagy a kalászosokat. Megpróbálták egyszer a rizst is így aratni. A hortobágyi rizstermesztés annak a kornak egyik nagy álma volt. Amikor vágásra érett, leveztették róla a vizet, de a talaj nem szikkadt meg. A brigádfőnök elküldött, hogy a kaszággal arassam le a rizstermést, a gép azonban azonnal belefűlt a sárba, elakadtunk. Akkor hoztak még két lovat, de négyen sem bírták a vontatást. Nehéz volt meggyőzni a vezetőket arról, hogy ezt így nem lehet csinálni.

Találkoztam egy Csetneki nevű helybeli szabad emberrel, aki kanász volt. Följegyeztem, miképp átkozza azt, aki a traktort kitalálta. Ellenkeztem vele, azt mondtam, hogy ha nem lenne traktor, nem tudnák felszántani azt a sok gyeget. Mire a kanász azt mondta nekem: „Egye ki a fene; hisz ami itt megterem! Nem jobb volt a sok legelő? Mégis több kenyered volt. Meg marhád! Most mind a gazdaság konyhájára szorultunk, eléd szabják, mennyit egyél. Azelőtt annyit szelhettél, amennyit kívántál.” A 73 éves, öreg kanász tele volt panasszal: „14

Hortobágy (Fotó: Fortepan, Urbán Tamás)

népdalról, én pedig Móriczról váltam előadást. Emlékszem, Isépy Tamás Radnóti és József Attila verseiből olvasott fel, Éva megmentett gramofonunkon művészelemezeket játszott le.

Van a naplómban egy egész száraz, tényszerű dokumentum arról, hogy 1953 februárjában mi volt egy kocsinak a tennivalója. A sár valami elképesztő volt. Nem véletlen, hogy feljegyzéseimben a legtöbbet említett szó: a sár. A gyalogjáró embernek is nagy ellensége, de egy kocsinak meg különösen, mert a sárban szinte elsüllyed a lova és a szekere. Le van írva, hová szállítottam az abrakos zsákokat ki a tanyákról, be az istállókba. Február 7-én és 9-én például Hajdúszoboszlóra hajtottam el lovaimmal. Lucernáért mentünk oda, onnan kellett a takarmányt Borsósra hozni.

családom van, ebből 11 élő.” Azelőtt családostul Nádudvaron gulyáskodott, 20 éven át egy helyen. Dicselkedett, hogy valami lordnak klarinétozott a csárdában, és száz pengőt kapott érte.

1952. november 26: „Meghalt a kaszaperi öregasszony. Hosszabb ideig Debrecenben, kórházban feküdt, és most azzal engedték ki, hogy hazamehet. De amikor Hortobágyon leszálltak a vonatról, és meglátta a táborát, azt mondta, hogy inkább meghal, de be nem lép a telep területére. Néhány perc múlva az úton szívészélhűdésben meghalt. Pécsi Feri bácsi szállította be a balmazújvárosi temetőbe. Négy sírásót is vitt magával. Pár nappal később egy 54 éves pesti telepes kútba ugrott. A vizsgálat azt állapította meg, hogy nem fulladás, hanem szívészélhűdés okozta a halálát. A zsisziktelenítőben terítették ki a halottat. Persze sok szabad ember is megnézte a széparcú, de toprongyosan öltözött hullát. Propaganda volt ez!”

1952. december 25: „Vannak, akik egyedül töltötték a karácsonyestét. Kint, valami elhagyott tanyán. És az istállókba húzódnak, hogy ne érezzék a társtalanságot s a hideget.” Azután egy belső monológ következik a füzetemben; december 29-én azon gondolkodtam, hogy vajon mikor jutok egyenesbe. Talán érdemes idézni belőle, hiszen jellemző lehet, amit akkor éreztem és papírra vettem.

„Lehangolt minden percem, melyben helyzetemen alapsabban gondolkodom. A jelen nem túlságosan kellemetlen – önmagában. Voltam ennél alábbvaló helyzetben is. A munkám nehéz, de nem kibírhatatlan. Elhelyezésünk botrányosan primitív, de rosszabb is lehetne. Az emberek közt sok a rosszakarát és az önzés, de a szeretet elfeledteti a sok kicsinyeskedést. Helyzetem inkább a jövő szempontjából elszomorító. A tehetetlenség az, ami fáj. Eddig azt tanultam, hogy ott kell világítani, ahová az élet sodra vet. Ez az életfelfogás szabja meg magatartásomat itt is. Segíték ott és annyit, amennyi erőmből és idegeimből telik. De mi adja a fáklya fényét? Mit ér a mécses olaj nélkül? Elfogynak a tartalékok, nincs utánpótlás sehol.” A perspektívának a teljes hiánya talán közrejátszott abban, hogy a következő időben már nem folytatódnak a feljegyzések, csak pár sort találtam még 1953. március 8-áról, és egy rövid vázlatot Móricz Zsigmondról. Megpróbáltuk ugyanis a tábori életet változatosabbá tenni. Volt egy tanterem, ahol néha műsorokra is sor került; egyik társunk beszélt a magyar

takarmányt Borsósra hozni.

Dekádokra, tíz-tíz napra osztották akkor a hónapot – bizonyára szovjet minta szerint –, dekádonként összesítették a bért is. Február második dekádjában kocsisként 74 km utat tettem meg, ezért járt nekem 51 forint és 10 fillér. Elhordtam 10 nap alatt 52 652 mázsa terményt, amiért kaptam 89 forint 52 fillért. Azután rezsibe, a 14 üres órára megilletett 25 Ft 50 fillér, lóápolás címén pedig 49 Ft 50 fillér. Tíz nap alatt tehát a keresetem összesen 213 Ft 36 fillért tett ki. A harmadik dekádban viszont csak 176 Ft 40 fillér volt tíznapi bérem. Ennyiért dolgoztam kora hajnaltól sötétedésig ezekben a februári napokban. S ez még „jó” keresetnek számított; hiszen a növénytermesztésben dolgozók alig kaptak munkát télen.

Sokat gondolkodtam azon, miért is kerültünk a Hortobágyra. Az osztályellenségtől kellett megszabadulni? Miért voltam én osztályidegen? Bár elítéltek egy évvel a kitelepítés előtt, a józan gondolkodás számára nyilvánvaló, hogy büntetésem nem állt arányban társadalmi veszélyességemmel. Vagy mit ártott a rendszernek a nővérem, aki fiatalon egy állami vállalat főkönyvelője volt? Kitelepítési papírunkra egyébként apámra vonatkozóan azt írták: „vitéz Kováts Albert földbirtokos”. A vitézi címét az első világháború idején tett frontszolgálatáért, a haza védelméért kapta. És sohasem volt földbirtokos. Igaz, édesapjának Kassa mellett volt 200 holdnyi birtoka, amelyen nagybátyám gazdálkodott, apám azonban állami alkalmazásban volt, mint a Borsod megyei gazdasági felügyelőség vezetője. Időközben béli tástázták, a vilmányi állami gazdaságban kapott agronómusként munkát. Nem is volt otthon azon a sorsfordító éjszakán, csak anyámat s minket, gyermekeket hoztak ide. Rögtön üzentünk neki, nehogy utánunk jöjjön, hogy legalább valaki a családból „kint” maradhasson.

Ha végignézzük a kitelepítettek névsorát, nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy miért voltak egyesek – köztük kisgyerekek, nők, tehetetlen öregek – a miskolci társadalomra veszélyesek, hogy miért minősítettek sokakat bírósági tárgyalás, ítélet nélkül ellenségnek. De jobb volt üldözöttnek lenni, mint embervadásznak. Ma úgy látom, hogy morális értékrendem, magatartásom alakulásában pozitív hozadéka is volt annak, hogy megismertem azt az infernót, a magyar Szibériává tett Hortobágyot, ahol másfél éven át kocsisként éltem.

1 Fejezet az *Egynapi járóföld* című készülő visszaemlékezéséből.

DOSSZIÉ

A HAZÁTIANSÁG FORGÓSZELE

